

УДК 355.23(477)“1919”(043.3)

В.Б.Стецюк, К.В.Мельничук

**Старшинські школи армії УНР та УГА на Поділлі
(липень – листопад 1919 р.)**

Досліджується діяльність старшинських шкіл у Кам'янці-Подільському та Кам'янецькому повіті навчальних закладів двох українських армій – Армії УНР та УГА – Кам'янець-Подільської спільної юнацької школи, що включала піхотний, артилерійський, кавалерійський та інженерний відділи і була забезпечена якісним викладацьким складом, включно із низкою генералів і офіцерів Генерального штабу (до викладання було залучено цивільного професора В.Біднова); трьох старшинських шкіл УГА (піхотної, артилерійської та зв'язку), викладання у яких велось переважно молодшими старшинами у званні до сотника включно й навіть підстаршини. Їх роботу ускладнювало розміщення у селах, що не дозволяло належно організувати матеріальне забезпечення, а також залучення особового складу до збирання врожаю.

Ключові слова: *Армія УНР, Українська Галицька Армія, Кам'янецька військова школа, старшинська школа піхоти УГА, старшинська школа артилерії УГА, старшинська школа Звідомного полку УГА.*

Формування та розвиток національної системи військової освіти в період Української революції 1917–1920 рр. в останні десятиліття стали об'єктом уваги з боку вітчизняних дослідників. Однак, чимало аспектів проблеми досі потребують подальшого вивчення. До таких належить і період функціонування військових шкіл Армії УНР та Української Галицької Армії на Поділлі влітку-восени 1919 р.

Слід зазначити, що до літа 1919 р. в українських арміях уже було створено власні структури підготовки старшинських кадрів. Так, на території Наддніпрянщини ще з довоєнного часу функціонували численні військові навчальні заклади: піхотні (офіційно іменувались “військові”) училища у Києві, Чугуєві та Одесі, артилерійські – у Києві та Одесі, кавалерійське – у Слісаветграді, авіаційна школа – у Севастополі, офіцерська залізнична школа (фактично являла собою курси підвищення кваліфікації для офіцерів-залізничників) – у Ковелі, гімнастично-фехтувальні школи – у Києві та Севастополі [7, с. 127]. У роки війни до цих навчальних закладів додалися Віленське військове (піхотне) училище, евакуйоване до Полтави, та численні школи прапорщиків (відомо, принаймні, про п'ять шкіл у Києві, дві – в Одесі та дві – у Житомирі) [7, с. 127-128]. Уже влітку-восени 1917 р. більшість із цих навчальних закладів було українізовано, а в період першої українсько-більшовицької війни їх особовий склад взяв участь у боях із червоногвардійцями та вояками збільшовичених частин [15, с. 81]. За часів Гетьманату відбувався подальший розвиток системи військової освіти – відновили діяльність більшість довоєнних навчальних закладів, була створена Інструкторська школа старшин, призначена для підвищення кваліфікації старшин військового часу [10, с. 76-77].

Однак несприятливий для української армії розвиток подій у першій половині 1919 р. призвів до вимушеної передислокації більшості військових навчальних закладів та припинення їх навчальної діяльності.

Що стосується навчальних закладів Української Галицької Армії, то вони формувались у принципово відмінних умовах. У січні 1919 р. було організовано старшинські школи піхоти у Самборі, Коломиї та Золочеві, а також старшинську школу артилерії у Станіславові. За свідченням сучасника, формування усіх зазначених навчальних закладів відбувалось у виняткового складних умовах – не вистачало досвідчених викладачів, підручників (нерідко лектори робили для юнаків імпровізований переклад матеріалу старих австро-угорських підручників), приміщень тощо [8, с. 254].

В липні 1919 р. до Кам'яця-Подільського прибула Житомирська військова школа на чолі з полковником П.Вержицьким. Восени з'явився наказ про створення піхотної та артилерійської старшинських шкіл відповідно у Кам'янці і Проскурові, однак реально вдалось лише розгорнути на базі Житомирської школи навчальний заклад у тимчасовій столиці, що включав піхотний, арти-

лерійський, кавалерійський та інженерний відділи. Практично одночасно з-за Збруча на території Поділля прибули навчальні заклади Української Галицької Армії – старшинська школа піхоти, старшинська школа однорічників артилерії. Ці школи було розміщено у селах Кам'янецького повіту – старшинську школу піхоти у Гуті Чугорській [9, с. 368], старшинську школу артилерії – у Безнісківцях [8, с. 270], старшинська школа Звідомного полку (служби зв'язку) – у Збрижі [8, с. 272].

Характеризуючи особливості старшинських шкіл Армії УНР та УГА, слід, насамперед, відзначити принципову відмінність у їх дислокації. Так юнацька школа Армії УНР розміщувалась у Кам'янці-Подільському – достатньо великому місті, губернському центрі, до того ж, іррегулярному державному центрі Української Народної Республіки. Це відкривало неабиякі перспективи щодо розміщення особового складу, залучення до викладання у школі провідних військово-наукових кадрів, а також викладачів Кам'янець-Подільського державного українського університету (детальніше про це буде сказано нижче), покращення морально-психологічного стану юнаків шляхом залучення до різноманітних державних заходів. Так, у спогадах юнака кінного відділу М. Отрешко-Арського, опублікованих у Нью-Йорку на початку 1970-х років, детально описано відчуття при зайнятті караулів біля будинку Директорії: “Треба знати, що зміна варті відбувалася в СВШколі з усіма тонкощами приписів статуту, а крім того, в святочні дні зі шкільною оркестрою, томо не диво, що завжди перед 13-ою годиною збирався натовп глядачів, який приглядався з цікавістю до цієї церемонії та при цій нагоді хотів послухати нашу оркестру. Відносно цієї оркестри можна сказати, що вона стояла на висоті свого завдання. Склад її був 50–60 осіб, з чого було 8 барабанників, 4-х фанфаристів і літаври. Усі труби були срібні, а до того, фанфари мали сині прапорці зі срібними китицями та вигаптованими вензелями СВШ. Особливої краси та врочистості надавали фанфаристи, коли вони підкидали труби, а після гри партії знову брали їх розтрубом на бедро.

Цей рух був виконуваний ними чудово. Отож не дивно, що в святочні дні, в часі зміни варті, глядачів було в кілька разів більше, а крім того, на трасі, що вела від будинку Школи до двірця Головного Отамана, стояло багато людей, бо оркестра відпроваджувала нову варту та після зміни верталася зі старою вартою до Школи.

Відлеглість від будинку, де містилася Школа, до двірця Головного Отамана по вулиці Тараса Шевченка, була біля 3-х кілометрів, і проходили її тоді легко і непомітно, бо гра оркестри, що чергувалася з барабанами, підбадьорювала рух.

Вартове приміщення було через вулицю в окремому будинку, куди нам привозили зі Школи обід, а снідання і вечерю приносили з двірцевої кухні, при тому чай і кава були постійно до нашого розпорядження. Приносили і цигарки “Стамболі”, чи “Месаксуді”. Отже, приємність була достатня для нас” [12, с. 11].

Як бачимо, через більш ніж півстоліття після описуваних подій ці сторінки служби все ще викликали в автора яскраві емоції; можна припустити, що

відчуття юнаків при охороні вищих керівників держави помітно впливали на їх моральний стан, заохочуючи до служби.

Крім того, спогади М.Отрешко-Арського містять й інші епізоди, що характеризують неформальне спілкування юнаків із викладачами. Зокрема, мемуарист зупиняється на курйозах, що виникали у відносинах юнаків і викладачів, у тому числі інспектора кавалерії Армії УНР генерала С.Кулжинського [12, с. 13].

Розміщення старшинських шкіл УГА у сільській місцевості було вимушеним кроком, що негативно позначався на організації навчального процесу – юнаки виявлялись ізольованими навіть від тих обмежених навчальних ресурсів, доступ до яких можна було отримати у Кам'янці революційного часу. Негативно позначався на процесі навчання й інший чинник – юнаки та старшини залучались до участі у жнивях в складі так званих жнивних сотень [8, с. 266].

Детальніше торкнемось питання розміщення та матеріального забезпечення юнаків. Стосовно Кам'янецької юнацької школи Армії УНР, то її підрозділи були розміщені в різних частинах міста. Це спричиняло чималі труднощі в організації навчального процесу. Додатковою проблемою була відсутність багатьох необхідних у побуті речей. Зокрема, при перевірці школи старшиною для доручень при державному інспекторі Військового міністерства 2 листопада 1919 р. були виявлені наступні проблеми:

- артилерійський і саперний відділи розміщувались в Архієрейських казармах (в Старому місті навпроти ратуші), а піхотинці й кіннотники – в приміщенні чоловічої духовної школи на Польських фільварках;

- житлові приміщення непристосовані: юнаки сплять на підлозі (тапчани мали бути виготовлені), прибирання проводиться не в усіх казармах, в будинку чоловічої школи вибиті вікна, туалети в антисанітарному стані;

- в інженерному і гарматному відділах навчання проводиться в житловому приміщенні; піхотний і кінний відділи вчать в дві зміни, а через класи ходять вояки Корпусу охорони республіканського ладу (частина армії УНР, аналог сучасної Національної гвардії України – Авт.) до свого цейхгаузу;

- не вистачає взуття, одягу (останню проблему намагались вирішити фарбуванням білих гімнастерок довоєнного зразка, які залишались на складах Кам'янця-Подільського), а також натільної білизни, через що неможливо здавати обмундирування в прання;

- поширювалась епідемія тифу (за два тижні з 72 юнаків інженерного відділу захворіло 11), однак протиставити їй було нічого – в імprovізованому шпиталі на 20 місць, створеному керівництвом школи, не вистачало ліків і навіть матраців, які доводилось шити з мішків і набивати соломкою [16, арк. 15-16 зв.].

Не кращим було розміщення старшинських шкіл галицької армії. Піхотна школа у Гуті Чугорській розміщувалась у панській садибі. На жаль, у нашому розпорядженні немає точних даних про садибу в період перебування у ній

школи, однак відомо, що наприкінці XIX ст. маєток у Гуті Чугорській, який належав шляхетській родині Регульських, нараховував 43 десятини садибної землі [4, с. 339]. Безумовно, ця територія була цілком достатньою для розміщення навчального закладу. Однак важко сказати, яким саме був стан маєтку після кількох років революційних подій та бойових дій.

Що стосується кадрового забезпечення, то в Кам'янецькій юнацькій школі викладали чотири генерали та шість офіцерів Генерального штабу [5, с. 4-5]. Чимало з них поєднували викладання у школі із виконанням інших посадових обов'язків. Скажімо, генерал-хорунжий Сергій Кулжинський викладав, обіймаючи одночасно посаду генерал-інспектора кавалерії наддніпрянської армії [13, с. 229]. М.Лорченко, лектор, а згодом – інспектор класів школи, був активним діячем українського національно-визвольного руху та досвідченим педагогом, у 1902–1917 рр. він викладав у різних навчальних закладах Полтави та Києва [13, с. 253-254].

Керівництво Кам'янецької юнацької школи не скористалось значним кадровим потенціалом розташованого у місті університету. Єдиним професором, запрошеним до викладання, став декан богословського університету Василь Біднов, що викладав українську мову [12, с. 13]. Факт виглядає особливо дивним, коли взяти до уваги, що професорсько-викладацький склад університету активно співпрацював із дислокованими у місті військовими інституціями, зокрема, організував низку курсів для козаків і старшин [6, с. 165].

Окрім викладацького складу, штатний розпис школи передбачав кілька десятків посад – кухарів, прибиральників, шевців, закрійника, картографа тощо. Щоправда, замінити усі штатні посади не вдалось – так, наприкінці жовтня 1919 р. КПЮШ потребувала: лекторів по фортифікації, артилерії та українознавству, “муштрових старшин (стройових офіцерів) на посади сотенних та чотових, інструктора гімнастики, будівельного техника, діловода господарчої частини, друкарки, завідуючого харчуванням, церковника, оправника, кур'єрів, каптенармусів, кравців, шевців, прачок, буфетника, хлібопекарів, кухарів, слюсарів, столярів, ковалів, шорників, конюхів” [11, с. 2].

На фоні старшинської школи Армії УНР кадрове забезпечення навчальних закладів УГА було відверто бідним. Так, постійний склад школи у Гуті Чугорській нараховував вісім викладачів, з них троє сотників (включно з начальником школи Орестом Драганом), два поручника, два чотаря та булавний [8, с. 265]. У школі однорічників артилерії викладацькі посади обіймали два сотники, два поручника та булавний [8, с. 268].

Загалом можна констатувати принципово відмінний підхід до підготовки майбутніх офіцерів – якщо у наддніпрянській армії наголос робився на всебічному комплексному розвитку майбутнього офіцера, то в старшинських школах УГА викладачі – переважно старшини військового часу у званні до сотника включно – намагались дати слухачам знання, необхідні для ефективного командування підрозділами на рівні “чота-сотня”, не переобтяжуючи їх теоретичною підготовкою. На нашу думку, навряд чи можна говорити про

принципові переваги котроїсь із схем підготовки, адже і в наш час у різних арміях світу використовують обидві системи. Прикладом може слугувати система військової освіти США, представлена трьома військовими академіями для трьох родів збройних сил, а також численними Army Reserve Officers Training Corps (аналог вітчизняних військових кафедр), де готують офіцерів нижчої ланки, призначених обіймати посади до командира роти включно.

Тим не менш, не можемо не відзначити той факт, що командування Галицької Армії мало необхідні людські ресурси для кадрового посилення старшинських шкіл. Як приклад, наведемо випадок із референтом Диктатури ЗУНР сотником Володимиром Гериновичем, який восени 1919 р. з дозволу керівництва обійняв посаду приват-доцента Кам'янець-Подільського державного українського університету [6, с. 207]. Іншим недоліком було поєднання частиною викладачів своєї праці із виконанням певних адміністративних обов'язків. Так, сотник О. Драган, очільник старшинської школи піхоти у Гуті Чугорській, одночасно викладав курси військового управління, військової організації та стрілецької зброї; булавний Герман, окрім викладання курсу військової економіки та адміністрації, відповідав за ведення діловодства і господарства школи [8, с. 265].

Зауважимо також на іншому аспекті кадрового питання – забезпеченні юнацьких шкіл лікарями, канцелярськими службовцями, іншим допоміжним персоналом. Так, один із юнаків піхотної школи УГА у своєму щоденнику емоційно зауважив, що “кози лічити такому лікареві, що береться до лічення ока, а не знає ні самої хвороби, ні її причини” [17, с. 16]. Безумовно, у даному випадку можна говорити про певну необ'єктивність пацієнта, незадоволеного відсутністю швидких результатів у процесі лікування. Водночас, зважаючи на відзначені вище проблеми у кадровому забезпеченні військових шкіл УГА, можемо припустити, що й медичний персонал був не на висоті у виконанні поставлених перед ним завдань.

Якщо викладацький склад шкіл кардинально відрізнявся, то юнацтво галицьких і надніпрянських шкіл було практично ідентичним. Тривалий збройний конфлікт призвів до того, що серед юнаків майже не було осіб, щойно призваних до війська. У старшинській школі піхоти УГА у Гуті Чугорській близько двох третин юнаків становили колишні фронтовики [8, с. 265]. Схожою була ситуація в Кам'янецькій юнацькій школі – під час першого випуску у листопаді 1919 р. Симон Петлюра був здивований, зустрівши серед юнаків колишніх соратників по Гайдамацькому кошу Слобідської України, з якими разом воював ще в період першої українсько-більшовицької війни [2, с. 2]. Дещо відмінним був особовий склад артилерійської школи УГА у Безніківцях – до майбутніх гармашів ставились вищі освітні вимоги, тому школа була укомплектована юнаками, які мали право на проходження служб в якості “однорічних добровольців” (категорія військовослужбовців, що в мирний час відповідно до рівня освіти мали право проходити скорочену службу, після чого складали іспит на отримання офіцерського звання) [8, с. 270].

Що стосується побуту юнаків старшинських шкіл, то ось як, скажімо, виглядав розпорядок дня кінного відділу КПЮШ:

6.00 – підйом, умивання

6.15 – ранкова перевірка, молитва

6.30 – годування і напування коней

7.00 – сніданок

7.30 – верхова їзда в манежі або “в полі”

10.00 – стройові заняття і фуражування коней

11.30 – напування і фуражування коней

12.00 – другий сніданок

13.00 – лекції

16.00-18.00 – обід і перерва

18.00 – вправи на списах, фехтування, рубка лози, вольтижування тощо;

19.00 – вечірнє напування і фуражування коней

20.00 – вечеря

21.00 – вечірня перевірка і молитва

21.15 – відбій.

Крім того, юнаки “мали нормальну внутрішню службу чергових у сотні, дивізіону, відділу, їдальні, а крім того, несли залогову варту...” [12, с. 14].

Загалом подібним був розпорядок дня у старшинських школах УГА: “В Старшинських Школах Піхоти була така черга зайняття від 6-тої години вранці до 6-тої години вечером: пів години гімнастики перед сніданком о годині 7-мій, щоденна муштра і полеві вправи – 4 години (від 8-12 години), о 12-тій перерва на обід. Від години 2-гої до 6-тої були виклади по дві години про суть зброї, тактика, чи правильники вправ і службовий правильник. Виклади інших предметів по годині. В суботу зайняття кінчалися о годині 12 в полудне” [8, с. 253].

Серед специфічних рис організації навчального процесу слід виділити сам факт формування багатопрофільного військового вишу, реалізований у Кам’янецьку добу Директорії. Очевидно, цей крок носив вимушений характер і мав на меті більш ефективно використання людських та матеріальних ресурсів. Водночас навряд чи доречним було збереження кількох окремих старшинських шкіл в УГА, особливо беручи до уваги нечисленність їх особового складу. Імовірним поясненням збереження кількох окремих навчальних закладів може слугувати розміщення галицьких частин переважно у сільській місцевості, де було досить складно знайти відповідні приміщення, при що вже було зазначено вище.

Отже, влітку-восени 1919 р. на теренах Поділля було створено дві паралельних системи військових навчальних закладів. Їх творення відбувалось в умовах поширення хвороб, катастрофічної нестачі часу, матеріальних та кадрових ресурсів. За цих умов керівництво Армії УНР та Української Галицької Армії пішло принципово іншими шляхами в організації військових шкіл. У наддніпрянській армії було створеного єдиний багатопрофільний виш,

добре забезпечений викладацькими та командними кадрами; водночас в УГА організували кілька невеликих спеціалізованих шкіл, в яких навчальний процес забезпечували по декілька молодших офіцерів і навіть підстаршин. Навчальні заклади обох армій змушені були вирішувати чисельні проблеми, пов'язані з нестачею приміщень, предметів побуту, навчальних посібників та приладдя. На жаль, оцінити ефективність роботи цих шкіл практично неможливо, оскільки після кількох місяців роботи вони змушені були припинити роботу в умовах більшовицького наступу та епідемії тифу.

Список використаних джерел і літератури

1. Андрусяк, М. В Юнацькій Школі / М. Андрусяк // Літопис Червоної Калини (далі – ЛЧК). – 1931. – Ч. 10. – С. 18-20.
2. Випуск Юнацької школи // Україна. – 1919. – 7 (20) листопада. – С. 2.
3. Волков, С. В. Русский офицерский корпус / С. В. Волков. – М.: Центрполиграф, 2003. – 414 с.
4. Гульдман, В. К. Поместное землевладение в Подольской губернии / В. К. Гульдман. – Каменец-Подольск: Типография Подольского губернского правления, 1898. – 362, 46 с.
5. Євтимович, В. До історії Кам'янецької спільної юнацької школи // ЛЧК. – 1936. – Ч. 6. – С. 4-5.
6. Завальнюк, О. М. Історія Кам'янець-Подільського державного українського університету в іменах (1918–1921 рр.) / О. М. Завальнюк. – Кам'янець-Подільський: Абетка-НОВА, 2006. – 632 с.
7. Звегинцов, В. В. Русская армия 1914 г.: Подробная дислокация, формирования 1914–1917 гг., регалии и отличия / В. В. Звегинцов. – Париж: [Б. и.], 1959. – 132 с.
8. Кульчицький, С. Старшинські школи Г. А. / Степан Кульчицький // Українська Галицька Армія. Матеріали до історії. – Вип. 4. – Вінніпег, 1968. – С. 252-273.
9. Микитюк, Д. Старшинська Школа Піхоти / Дмитро Микитюк // Українська Галицька Армія. Матеріали до історії. – Вінніпег, 1958. – С. 368.
10. Монкевич, Б. Організація регулярної армії Української держави 1918 р. (підготувала до друку Мирослава Дядюк) / Борис Монкевич // Україна в минулому / Ред. Я. Дашкевич. – Вип. VII. – К.-Л.: [Б.в.], 1994. – С. 67-113.
11. Оголошення // Робітнича газета. – 1919. – 31 жовтня. – С. 2.
12. Отрешко-Арський, М. Спільна воєнна школа армії УНР / М. Отрешко-Арський // Тризуб. – Нью-Йорк, 1973. – Ч. 72. – С. 9-16.
13. Тинченко Я. Офіцерський корпус Армії Української Народної Республіки / Ярослав Тинченко. – К.: Темпора, 2007. – 537 с.
14. Тинченко, Я. Офіцерський корпус Армії Української Народної Республіки. Книга II / Ярослав Тинченко. – К.: Темпора, 2011. – 424 с.
15. Тинченко, Я. Перша українсько-більшовицька війна / Я. Тинченко. – К.: Генеза, 1996.
16. Центральний державний архів вищих органів влади і управління України, ф. 1075, оп. 4, спр. 1, арк. 15-16 зв.
17. Яrbій, В. Останні дні Старшинської Школи Піхоти УГА / Василь Яrbій // ЛЧК. – 1931. – № 3. – С. 16-17.

18. Яськевич, С. Кілька поправок до історії “Кам’янецької спільної юнацької школи” / С. Яськевич // ЛЧК. – 1936. – Ч. 7-8. – С. 28.

Vadym Stetsiuk, Kateryna Melnychuk
Military schools of army of UPR and UGA in Podillya (yule-november 1919)

In the summer of 1919 in Kamyanec-Podilsky and Kamyanecky district focused schools two Ukrainian armies – Army of UNR and UHA. In the Dnieper army was created single institution – Kamenetz-Podolsk joint military school, which included infantry, artillery, cavalry and engineering departments. The school was provided with a quality teaching staff, including several generals, officers of the General Staff and professor Kamyanec-Podilsky Ukrainian State University V.Bidnov. Instead, the three schools petty (infantry, artillery and communications) instruction was primarily in younger elders called the centurion including even sergeants. The situation is complicated placement in villages that are not allowed to properly organize material support.

Keywords: Army of Ukrainian Peoples Republic, Ukrainian Galician Army, Kamenetz-Podolsk military school, School of infantry officers of Ukrainian Galician Army, School of artillery of Ukrainian Galician Army, Officers school of Signal regiment.

В.Б.Стецюк, К.В.Мельничук
Офицерские школы армии УНР и УГА на Подолии (июль-ноябрь 1919 г.)

Исследуется деятельность в Каменце-Подольском и Каменецком уезде офицерских школ двух украинских армий – Армии УНР и УГА. Каменец-Подольская объединенная юнкерская школа включала пехотный, артиллерийский, кавалерийский и инженерный отделы. Школа была обеспечена качественным преподавательским составом, включая генералов и офицеров Генерального штаба (к преподаванию был привлечен также гражданский профессор В.Биднов). В трех офицерских школах УГА (пехотной, артиллерийской и связи) преподавание велось преимущественно молодыми офицерами в звании до капитана и даже подстаршинами. Их работу осложняло размещения в селах, не позволявшее должным образом организовать материальное обеспечение, а также привлечение личного состава к сбору урожая.

Ключевые слова: Армия УНР, Украинская Галицкая Армия, Каменецкая военная школа, Старшинская школа пехоты УГА, Старшинская школа артиллерии УГА, Старшинская школа Звидомного полка УГА.

Одержано 1 вересня 2016 року